



БЕХ МИКОЛА

кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

BEKH MYKOLA

a Ph.D. in History, a research fellow at the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of the NAS of Ukraine's Maksym Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology

БОНДАРЕНКО ГАЛИНА

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

BONDARENKO HALYNA

a Ph.D. in History, a leading research fellow at the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of the Ukrainian National Academy of Sciences M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology

КОВАЛЬ-ФУЧИЛО ІРИНА

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

KOVAL-FUCHYLO IRYNA

a Ph.D. in Philology, a senior research fellow at the Department of Ukrainian and Foreign Folkloristics of the NASU M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology

КОСИЦЬКА ЗІНАЇДА

кандидат мистецтвознавства, науковий співробітник відділу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтв Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

KOSYTSKA ZINAYIDA

a Ph.D. in Art Studies, a research fellow at the Department of Fine Arts, and Decorative and Applied Arts of the NAS of Ukraine's Maksym Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology

ОМЕЛЬЧУК ОКСАНА

кандидат біологічних наук, учений секретар Музею народної архітектури і побуту у Львові імені Климентія Шептицького

OMELCHUK OKSANA

a Ph.D. in Biosciences, a scientific secretary of the Museum of Folk Architecture and Rural Life in Lviv named after Klymentii Sheptytskyi

ТАРАН ОЛЕНА

кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

TARAN OLENA

a Ph.D. in History, a research fellow at the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of the NAS of Ukraine's Maksym Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology

Бібліографічний опис:

Бех, М., Бондаренко, Г., Коваль-Фучило, І., Косицька, З., Омельчук, О., Таран, О. (2021) Лохвиччина: етнографічне обстеження козацького краю. *Народна творчість та етнологія*, 1 (389), 95–109.

Bekh, M., Bondarenko, H., Koval-Fuchylo, I., Kosytska, Z., Omelchuk, O., Taran, O. (2021) Lokhvychchyna: An Ethnographic Survey of the Cossack Region. *Folk Art and Ethnology*, 1 (389), 95–109.

ЛОХВИЧЧИНА: ЕТНОГРАФІЧНЕ ОБСТЕЖЕННЯ КОЗАЦЬКОГО КРАЮ

Проведення етнографічної експедиції в умовах обмеженого фінансування науки та ще й у період карантину – неймовірна подія. Упродовж восьми днів (13–20 вересня 2020 р.) у Лохвицькому районі Полтавської області працювала комплексна наукова експедиція Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України (далі – ІМФЕ НАНУ) у складі етнографів Миколи Беха, Галини Бондаренко, Олени Таран, фольклористки Ірини Коваль-Фучило й мистецтвознавиці Зінаїди Косицької.

Досвід організації та проведення цієї експедиції, безумовно, заслуговує на підтримку та популяризацію. Проект регіонального історико-етнографічного дослідження Лохвицького району розробляла Громадська організація «Моя провінція» (далі – ГО «Моя провінція») ще 2019 року (науковим консультантом проекту стала Г. Бондаренко). Однією з причин вибору локації дослідження була відсутність етнографічного матеріалу з вищеназваного району. У серпні голова ГО «Моя провінція» Яніна Алеєва підписала з керівництвом ІМФЕ НАНУ Меморандум про намір провести спільну експедицію. Кошти для проведення дослідження надали місцеві підприємці: науковців забезпечили житлом, харчуванням, транспортом. Заздалегідь розроблений маршрут корегували під час роботи: на прохання місцевих краєзнавців і працівників культури до експедиційного списку залучали нові села. У результаті гарно продуманої логістики, чіткої координаційної роботи Я. Алеєвої та неоціненної допомоги місцевих волонтерів – освітян, фермерів, працівників культури, краєзнавців, підприємців, журналістів – проведено етнографічне обстеження 25 населених пунктів Лохвицького району й м. Лохвиці. Незадовго до початку експедиції (17 липня 2020 р.) район, утворений 1923 року, ліквідували. Нині, за адміністративним поділом, – це Миргородський район Полтавської області. Оскільки одним із завдань експедиції було дослідження історичної пам'яті, пошуки козацької ідентичності, то для означення територій колишньої Лохвицької сотні вживатимемо попередню назву. Впродовж 1648–1781 років Лохвиця була сотенним містом Миргородського і Лубенського (з 1658 р.) козацьких полків, до неї входило 25 сіл, більшість із яких існують і донині.

За короткий час роботи експедиції вдалося охопити 26 населених пунктів району. Всі учасники експедиції мають великий експедиційний досвід, тому було знято доступний зріз інформації, включаючи засоби аудіо-, відео- та фотофіксації матеріалу. У складі експедиції на волонтерських засадах працював також професійний фотограф Сергій Фролов; завдяки участі біологині Оксани Омельчук, співробітниці Музею народної архітектури і побуту

імені Климентія Шептицького, вдалося охопити широке коло питань природознавчого характеру. Незадовго до закінчення експедиції, до роботи долучилася режисерка, авторка документального кіно Ганна Яровенко з метою знайти образ сучасного героя колишнього козацького краю. З огляду на карантинні обмеження в кожному із сіл працювало по двоє фахівців, тому впродовж робочого дня учасники експедиції обстежували три села. За попередньою домовленістю, науковців на місцях очікували респонденти, до яких супроводжували волонтери. Опитування проводили з дотриманням безпечної дистанції на відкритому повітрі або у приміщенні клубів, бібліотек. За колективного опитування записували відеовізитку респондентів.

Під час експедиції були також обстежені місцеві краєзнавчі музеї та куточки (Лохвицький краєзнавчий музей імені Г. Сковороди; краєзнавчі куточки в селах Жабки, Піски, Токарі, Вирішальне, Харківці, Свиридівка, Яхники). Експозиції сільських музеїв та куточків репрезентують місцевий зріз традиційної матеріальної культури, історію села та району, подають відомості про відомих людей – вихідців із цієї місцевості. Окремі музеї мають значний доробок із власних пошукових досліджень з історії села, його культури та побуту (зокрема в с. Свиридівка). Саме з експозицій та фондів місцевих музеїв нам вдалося отримати копії рідкісних світлин, що стосуються колективізації краю, умов праці, побуту, повсякдення та святкової культури радянської доби. За люб'язної згоди працівників Лохвицького краєзнавчого музею імені Г. Сковороди учасники ознайомилися із цікавими зразками місцевої традиційної вишивки, зробили фотокопії матеріалів, що характеризують побут і дозвілля містян.

Господарські заняття. Важливим системним компонентом традиційної етнокультури населення Лохвицького району, як і України загалом, залишаються господарські заняття та промисли. Актуальність у наш час зберігають ті з них, які становлять основу продовольчого забезпечення та вможливають заробіток. З огляду на події сьогодення, пов'язані з пандемією (COVID-19) та економічними тенденціями останніх місяців, у системі життєзабезпечення сільського і міського населення Полтавщини важливу нішу займає традиційне землеробство, зокрема лохвичани переконують: «Поки в мене є земля, я не буду голодний». До колективізації в одноосібних господарствах вирощували жито, пшеницю, менші площі відводили під овес, ячмінь, гречку. З 1950-х років повсюдно вирощували кукурудзу. З традиційних технічних культур вирощували коноплі, меншою мірою – льон. Їх волокна використовували в домашньому господарстві для виготовлення полотна, мотузків, клоччя. З насіння льону і конопель били олію, його обсмажували як ласощі для дітей. З початком колективізації основною олійною культурою став соняшник. Поширеними городніми культурами були картопля, морква, буряк, капуста, огірки, квасоля, гарбузи, часник та цибуля, баштанними культурами – кавуни, дині. Сучасне городництво має значно ширший асортимент. Окрім перерахованого вище, це ще й кабачки, помідори, перець, баклажани, селера, петрушка, топінамбур, який на Лохвиччині називають «волоська картопля». Значну територію городу селяни виділяють для вирощування кукурудзи, яку використовують для годівлі худоби.

Серед мешканців сіл зазвичай трапляється невелика група (5–8 осіб на село) селян-«одноосібників», які обробляють земельні паї – свої та родичів. Такі невеликі фермерські господарства орієнтовані на вирощування біосировини, зокрема кукурудзи, соняшнику та рапсу. Водночас переробка сільгосппродуктів для місцевих господарів, зорієнтованих на отримання швидких прибутків і обмежених у вільних коштах, аби придбати обладнання для переробки зібраного урожаю, не пріоритетна. Більше 90 % земельного потенціалу досліджуваного регіону перебуває в оренді у великих сільськогосподарських холдингів. Орендарі часто вдаються до багаторазової оранки землі без дотримання правил обробітку

та з використанням різних хімічних речовин для знищення шкідників (бур'янів, гризунів). Відповідно необережне використання земельних ресурсів може призвести до ерозії ґрунтів зокрема і порушення екосистеми загалом. У багатьох селах скаржаться на зниження рівня води у криницях, зникнення популяцій диких птахів, наприклад, куріпок, жайворонків (с. Яхники). Відведення сільських земель громадського користування («пастівники», сінокоси) під орні ділянки агрохолдингів чи фермерських господарств для посіву кукурудзи й соняшнику викликають громадський осуд та суперечки з органами місцевого самоврядування. Водночас великі аграрні підприємства часто фінансово підтримують розвиток інфраструктури навколишніх сіл – розбудову доріг, водогонів, зведення спортивних майданчиків. Зокрема, якість та осучаснення зазначених об'єктів громадського користування відзначили й учасники експедиції.

Незважаючи на промисловий (газодобувна галузь) і сільськогосподарський (родючі чорноземи) потенціал досліджуваного регіону, ми спостерегли швидке старіння сільського населення (як і загалом на території України). Показовим прикладом є досліджуване с. Жабки (350–400 жителів), у якому 70 % населення – це люди пенсійного віку. Зменшення кількості молодих громадян сіл інформатори пояснили відсутністю перспектив для проживання та самореалізації молоді в селі. Передовсім відсутністю постійної роботи, адже технічно-автоматизовані агрохолдинги потребують лише сезонних робітників. У підсумку зауважимо, що один із чинників, що актуалізував сучасні агротехнічні знання, – це наявність візуальних матеріалів та практичних порад у галузі землеробства, які перебувають в інформаційному просторі. З огляду на вищевикладене, важливим є застереження збирачам щодо відомостей із традиційного землеробства про те, що під час запису обов'язково варто уточнювати додатковим запитанням джерело інформації, яким, як правило слугують Інтернет, газети, посібники та телепередачі.

В усіх обстежених селах суттєво зменшилося поголів'я великої рогатої худоби, майже зникло почергове випасання худоби на загальному лузі. У Яхниках згадують, що раніше в селі було три окремі черги для випасання корів, кіз та гусей. За випас гусей платили 50 коп., кіз – 1 крб, корів – 1 крб 50 коп.

Завдяки потужним райгоспам і колгоспам, що спеціалізувалися на вирощуванні й переробці яблук, груш та слив, у Лохвицькому районі на належному рівні розвинуте садівництво. Водночас великі плодові сади та шкільки, з яких постачали садовий матеріал, майже повністю витіснили традиційне садівництво, а сорти нової селекції – старі сортові форми. Так, зокрема, за результатами польових досліджень можна стверджувати, що замість аличі, терносливи та вишень, типових для традиційного садівництва, значного розповсюдження набула шовковиця чорна, яку разом зі сливами-венгерками (підвид сливи *Prunus domestica*) висаджували не лише в садах, але й уздовж вулиць. Особливо смачний різновид цих слив вирощували в с. Свиридівка. Окрім плодових, садили порічки, агрус, малину, а також бузину чорну, калину. До саду й квітників інтродукували й дикорослі рослини: сокирки польові (*Consolida regalis* Gray) – як декоративну рослину; шавлію лучну (*Salvia pratensis* L., місцева назва «васильки»), цмин пісковий (*Helichrysum arenarium* (L.) DG) та барвінок – як обрядові, які використовували в похоронних і весільних звичаях. З культурних рослин у квітниках садили переважно однорічні квіти з тривалим періодом цвітіння: чорнобривці, левкої, айстри, петунії, цинії (місцева назва «майори»), ротики (місцева назва «львіний зев»), красолі, нигеллу посівну (місцева назва «нечесана бариня»), мірабіліси (місцева назва «царська борідка»). Троянди, півонії та іриси були менш поширеними, їх вважали ознакою достатку. Дещо пізніше у квітниках з'явилися жоржини, флокси та багаторічні айстри (місцева назва «морозці»). Сучасні квітники розміщують під хатою у дворі, а також на вулиці – перед парканом. Господині добирають

рослини, орієнтуючись на сезонність цвітіння, аби з ранньої весни до пізньої осені біля оселі цвіли квіти.

Природні ландшафти Лохвицького району змінені внаслідок ведення інтенсивного аграрного обробітку, що призвело до трансформації та сегментації рослинності. Поширені інвазивні види, які подекуди утворюють моногрупування, зокрема амброзія полинолиста (*Ambrosia artemisiifolia* L.), клен ясенелистий (*Acer negundo* L.), робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia* L.), злинка канадська (*Erigeron canadensis* L.) та злинка однорічна (*E. annuus* (L.) Pers.), золотарник канадський (*Solidago canadensis* L.), ваточник сирійський (*Asclepias syriaca* L.). Останній особливо шкодить промислового землеробству через дерев'янисте стебло і міцну кореневу систему.

Водночас у районі збереглися десятки давньовічних дерев, які ростуть на території колишніх панських садиб або шкіл, що сприяло їх збереженню. Одним з найстаріших є 800-літній дуб черешчатий (*Quercus robur* L.) – ботанічна пам'ятка природи місцевого значення в Україні, що росте в с. Яхники Лохвицького району біля садиби панів Сукових. У радянський час садибу перетворили на лікарню, що, імовірно, сприяло збереженню дерева. Понадстолітні дуби стоять також у селах Лука, Піски, Часниківка, Харківці; у с. Яблунівка зростають 2 екземпляри вікового бересту, або в'язу граболистого (*Ulmus minor* Mill.).

Матеріальна культура. Повсякденне харчування мешканців району становлять здебільшого борошняні й овочеві страви. Населення вживає також м'ясні й молочні продукти, яйця, рибу. Червоний борщ посідає чільне місце в щоденному меню. Як правило, його заправляють томатною пастою, хоча збережено традицію приготування бурякового квасу з обов'язковим додаванням цукрового буряка. Багато господинь печуть домашній хліб, учиняючи його на дріжджах. У колишні часи для цього робили закваску на хмелі. Зазвичай хліб випікали в печі на кленовому листі, вінички із цього листа заготовляли й на зиму. Поширеними борошняними стравами були галушки із пшеничного, житнього або гречаного борошна. Респонденти (хутір Шмиглі) згадували, що гречані галушки їли за допомогою шпикачок (загострених паличок). Пирогів пекли із солоними й солодкими начинками. І досі поширеною начинкою для пирогів є «шупеня», або «пиза», – вишкварки, змішані з борошном (села Часниківка, Свиридівка). Готували також вареники, млинці, запіканки. Оригінальним місцевим рецептом є «пшоняники» – млинці із запареного молоком та розтертого пшона, до якого додають яйця та борошно. З більш давніх страв, які вийшли з ужитку, згадували «бурхачі» (млинці з конопляного насіння), квашу (с. Яхники). З молочних страв, окрім каш, готували ряжанку, молочний (білий) кисіль. Фруктово-ягідний кисіль називали «червоний». З м'яса перевагу надають свинині та птиці. Зберігається традиційний асортимент повсякденних і святкових м'ясних страв: печеня, ковбаси, кендюх, голубці, котлети, крученики. Готують також кров'янку, смажену кров вживають і як окрему страву. Варто зауважити й на вживанні в їжу дикорослих рослин. Пшінку весняну (*Ficaria verna* Huds.) – як їстівну рослину – додають у борщ у ранньовесняний період як заміник капусти. Із цією ж метою використовують ревінь (листя, стебла ж уживають як начинку до пиріжків), кропиву, лободу білу (*Chenopodium album* L.). Їстівні також молоді відростки кореневища рогозу вузьколистого (*Typha angustifolia* L., місцева назва «ріжки»), борідника паросткового (*Sempervivum globiferum* L.), молоді листки липи, недостигле насіння калачиків (рослин роду *Malva*), цвіт робінії псевдоакації, деревний глей. Збирають суниці й терен. Із терну готують наливку. Ритуальними стравами в обстежуваній період залишаються кутя, паска, коровай, коливо. Постових застережень майже не дотримуються. Респонденти згадували, що піст тримали їхні бабусі, рідше – батьки. Сучасною гастрономічною візитівкою району вважають галушки, які готують з начинкою та без.

На Лохвиччині ми помітили жвавий інтерес до народного одягу, який викликаний передовсім популяризацією сорочки-вишиванки. Зауважимо, що на сьогодні вишиванка серед українців здебільшого побутує як одяг для святкових, урочистих та знакових подій. Здебільшого сучасні вишиванки – це масові художньо-промислові й дизайнерсько-студійні вироби, що відрізняються від традиційних сорочок варіативністю форми, крою та оздоблення. Сучасні вишиті вироби досліджуваного регіону не репрезентують чітких локальних особливостей народного вбрання.

У всіх обстежених селах регіону інформанти старшої вікової групи переповідали, що традиційний народний костюм використовували до 1950 – 1960-х років. Одним з найдавніших видів чоловічого й жіночого одягу були сорочки загальноукраїнського типу з вибіленого домотканого полотна, крій та оздоблення яких притаманні Полтавщині. Зокрема, дітям (хлопчикам і дівчаткам до трьох років) шили маленькі «косі» сорочечки зі вживаного полотна без оздоблення вишивкою. Жінки носили широкі (з трьох пілок полотна) і довгі («по кісточки») сорочки: «Як іде на жнива або на город, то тут, тако, скрутить і в пазуху запхне, бо як нахилиться, то наступить». Широкий вишитий рукав призбирували і завершували манжетом, який подекуди прикрашали «стьожкою» – вузьким узором хрестиком. Станок сорочки біля горловини призбирували на нитку й вишивали: «На шії зібрано рясно, дуже густо». Такі сорочки були з невеликим стоячим комірцем або не передбачали його взагалі. Чоловіки носили сорочки до пояса з вишитим коміром (стоячим або лежачим), манішкою та манжетами.

Найпоширенішим типом нагрудного одягу були безрукавки, виготовлені з купованих тканин. Чоловіки носили жилетки прямого крою з поясом, який прикрашали металевою пластинною («бляшкою») ззаду. Жіночі корсетки розширювали від лінії грудей донизу за допомогою вшитих ззаду додаткових клинців («вусів»). Спереду виріб обшивали кольоровою тасьмою – «вісічкою». Традиційний нагрудний одяг з рукавами був представлений чоловічими і жіночими кофтами, жакетами та куфайками.

Верхнім чоловічим вбранням осінньо-зимового періоду була шерстяна свита – «сіряк з капюшоном». Узимку носили покриті купованою тканиною або необшиті «нагольні кожухи» й «полушубки» (короткий кожухок). Жіночий верхній одяг повторював крій корсетки та був представлений легкими напівюпками, підбитими ватою суконними юпками та вовняними кожухами. Низ, застібки та кінці рукавів, юпки і напівюпок оздоблювали плісовою аплікацією.

Жіночий поясний одяг представлений широкими (у три пілки) і рясними спідницями з домотканого й фабричного полотна. У широкому вжитку лохвичанки послуговувалися поясним одягом, зокрема респонденти розповідали про побутування плахт. Нами виявлено, що в селах Яблунівка і Часниківка відомий й архаїчний спосіб одягання двох запасок: «Одна запаска – із заду, одна запаска – спереду», – зауважували інформанти. Плахти, запаски та спідниці підперезували червоною крайкою з китицями на кінцях. Чоловіки носили традиційні полотняні й куповані штани зі шкіряним ремінцем.

У досліджених населених пунктах побутувало жіноче взуття, типове для всієї Полтавщини – кольорові чоботи на низькому і високому каблуку, високі й низькі шнуровані черевики. Чоловіки носили хромові чоботи. У середині ХХ ст. у вжиток серед населення ввійшли самостійно виготовлені валянки з ватою (у сусідніх, північних, областях – Чернігівській і Сумській – їх називають «бурки») і резинові колоші, склеєні з використаної автомобільної камери.

Основним жіночим головним убором була хустка з домотканого або фабричного тканини. Найпоширеніший спосіб носіння хустки – пов'язування «під бороду», молоді жінки й

дівчата зав'язували її кінцями назад. До середини ХХ ст. жінки подекуди носили хустку, обмотуючи навколо голови так, аби кінці були пов'язані над лобом («рожки»). Респонденти пам'ятають, як їхні матері носили парчеві очіпки, прикрашені вишивкою або плісовою аплікацією. Чоловіки взимку носили суконні шапки, а влітку – картузи або традиційні брилі.

Примітно, що здебільшого складові жіночого одягу лохвичанок відповідають регіональній традиції Полтавщини. Зокрема, простежуємо це на поєднанні вишитої сорочки зі зшитими і незшитими формами поясного одягу, коли кожен із цих елементів повністю не прикриває інший. Наприклад, спідницю вбирали так, аби було видно низ сорочки з яскравим вишитим узором, а сама спідниця «виглядала» з-під запаски. Також до середини ХХ ст. в регіоні побутовув давній спосіб носіння двох вовняних запасок поверх сорочки. Водночас, аналізуючи народний костюм місцевого населення, можемо стверджувати, що протягом першої половини ХХ ст. одяг «козацьких» сіл нічим не відрізнявся від селянського. Соціальна стратифікація виявлялася тільки у виготовленні одягу з дорогих, недоступних бідним верствам населення, тканин.

Починаючи з 1960-х років, завдяки поліпшенню матеріального становища селян, домашній одяг поступово виходив з ужитку лохвичан. Нині елементи традиційного народного вбрання презентовано в Лохвицькому краєзнавчому музеї імені Г. Сковороди й сільських музеях, які функціонують при будинках культури та школах майже у всіх великих селах району. Зауважимо, що традиційний народний костюм одягають як урочисте сценічне вбрання під час громадсько-культурних заходів у селі.

Більшість обстежених сіл Лохвицького району зберігають давню забудову. Старі села поділяються на кутки, розміщені на значній відстані один від одного. Майже в кожному селі є вулиці, які забудували спеціально для колгоспників (для сімей молодих спеціалістів). Примітно, що в різних селах такі вулиці мають однакове планування, інфраструктуру і план будинків та дворів. Водночас ідентичність вулиць та їх забудов не впливає на загальний культурний ландшафт і колорит села. Основними громадськими спорудами в селах Лохвиччини залишаються сільські ради, які подекуди (с. Жабки) розміщені в давніх будівлях колишніх місцевих священників або поміщиків. У всіх великих селах функціонують будинки культури. У радянський період чимало клубів облаштували у приміщеннях місцевих церков (села Жабки, Безсали). Важливим компонентом архітектурного ландшафту сільської Лохвиччини залишаються будівлі «шкіл Лохвицького земства», які зведені на початку ХХ ст. за проєктом Опанаса Григоровича Сластіона. Тепер ці унікальні столітні споруди здебільшого ніяк не використовують та не обслуговують, а тому, на жаль, вони стають здобутком мародерів. У с. Бодаква в забудові такого типу облаштували місцевий краєзнавчий музей, у с. Риги – сільський клуб, у с. Яхники – сільську раду, яку силами громади підтримують в належному стані.

Додамо, що планування садиби в селах Лохвиччини є традиційним для всього регіону: всередині двору оплановано житловий будинок, за ним – погріб, літня кухня та хлів. Обстеживши конструкції забудови хат, ми виокремили такі особливості та способи будівництва. Каркасний – з вертикально («сторчма»), рідше – горизонтально («зруб») укладені дерев'яні колоди, на які набавлено дранку; обмазували глиною та білили. Побутовували в регіоні також каркасні будинки «на сохах» і хати, зведені з топтаної глини («літі») та саману. Починаючи з 1960-х років у будівництві стін використовують цеглу, нею також обкладають стіни старих «мазанок». Нарівні із сучасними побутовими зручностями (газове опалення, водопровід, каналізація) та осучасненим інтер'єром у будинках часто наявні плита й піч із лежанкою. Упродовж 1990 – 2010-х років, унаслідок зменшення кількості населення і через

високу вартість будівельних матеріалів та оплати робітникам, зведення нових житлових будинків у селах Лохвицького району припинилося.

У Лохвицькому районі, як і всюди в Україні, упродовж ХХ ст. й до нині рушники є поширеним декором сільського інтер'єру. Ними обрамляють ікони й фотографії (портретного характеру великих розмірів чи сформовані під склом з багатьох невеликих світлин), а також мальовані й вишиті картини¹. Ці зображення, доповнені барвистими вишитими рушниками, з краями, що звисають на два боки, ніби білі великі розправлені пташині крила, надають оселям неповторного етнічного забарвлення. Таке оформлення житла водночас представляє глибокі традиції та особистісні естетичні смаки кожної господині, яка переважно сама їх виготовляла. Залишаючись так довго в оздобленні житла, насамперед у домівках жителів літнього віку, рушники засвідчують усталеність і безперервність народної творчості, зокрема ткацтва й вишивки, упродовж тривалого часу.

Яскравим доповненням у місцевому сільському інтер'єрі є також килими, «вишиті хрестиком». Як правило, вони значних розмірів, майже на всю стіну – за ліжком чи диваном (у с. Білогорілка такі рукотворні килими ми спостерігали в хатах Катерини Григорівни Кононенко й Ольги Іванівни Ольшанської). Ці орнаментальні й тематичні вироби набули популярності з другої половини ХХ ст. як імітація тканих чи ворсових виробів. Народні майстрині для їх створення «розпускали» в'язані вовняні старі речі або використовували куповані нитки «муліне».

Якщо в сучасному домі зберігається лежанка, її, як і підлогу, застилають «простьолками», «дорожками» – довгими неширокими килимками з кольоровими поперечними смугами (човникове ткання), основою для яких брали «10-й номер ниток», а за піткання використовували довгі вузькі смужки, нарізані ножицями зі старих полотняних речей, часто фарбованих у яскраві кольори аніліновими барвниками. Такі ефектні вироби місцеві майстрині почали активно виготовляти зі середини ХХ ст. й до 1980-х років. Нині їх ще можна побачити майже в кожній сільській оселі.

Варто зазначити, що попри значні зміни, які відбулися впродовж ХХ ст. в оформленні міського житла, сільський інтер'єр і до сьогодні зберіг давні засади розміщення декору, навіть якщо в домівках виразно змінено традиційне розміщення покуті, печі, полика тощо. Саме тому донині, насамперед у хатах, збудованих до Другої світової війни чи одразу в повоєнні роки і до останньої чверті ХХ ст., можна побачити в одному з кутків найбільшої кімнати ікони в обрамленні великого рушника чи за «шторами» (трьома вузькими прямокутними полотняними смужками-серветками, розміщеними на зразок літери «П»; верхню частину називають «верхушечка», а бокові – «станини»). Ці вироби вишивали хрестиком чи гладдю, переважно рослинним орнаментом. Зразки такого декору є в багатьох домівках різних сіл, зокрема в с. Бодаква (оселя Ганни Оврамівни Шикоти), а також у музеї с. Ісківці. Значно рідше, але ще трапляються серед місцевих рушників зразки ХІХ – початку ХХ ст., їх найчастіше можна побачити у краєзнавчих музеях, – ткані чи вишиті. Відрізняє їх геометрична й геометризована орнаментика, виконана в червоно-чорній гамі чи «білим по білому» (техніка «виколювання», «вирізування»), часто вони мають широкі поперечні білі мережки («через чесницю»).

Хатні паперові оздоби, за розповідями літніх інформаторів і людей середнього віку, в селах Лохвицького району були поширені перед Другою світовою війною та в середині ХХ ст. й до кінця 1970-х років. Як правило, їх виготовляли з газети, а як пощастить, то і зі шпалери. Це була імітація полотняного «кружева» з ажурним прорізаним орнаментом. Ними застиляли дерев'яні полички-божники так, аби нижній край звисав вільно у просторі. Траплялося, що цими паперовими оздобами прикрашали полички в шафах для одягу, пріоритетно ті, які було

видно через верхнє віконце на вузьких дверцятках. Найчастіше їх нижній край формували на зразок «зубчиків», рідше – «пелюстків», увиразнюючи загальне тло нескладними прорізними елементами: ромбами, трикутниками, кружками тощо. Ці наскрізні мотиви утворювали ритмічний ряд негустого орнаменту геометричного характеру (1–3 прорізи в рапорті). Зразки такого декору відновлено в селах Часниківка (розповіла й намалювала кілька рапортів учителька Ніна Петрівна Горбуля, родом із с. Перевалівка) і Жабки (розповіла Марія Яківна Даниленко, родом із с. Гамаліївка).

Історична пам'ять. Духовна культура. Дослідники історичної пам'яті зазначають, що спогади – це не замкнена система, адже вони взаємодіють з іншими спогадами чи імпульсами забуття, модифікуються, їх редагують і пристосовують до інших спогадів². У цьому ми щоразу переконуємося, коли намагаємося з'ясувати минуле певного історичного артефакту, особливо коли йдеться про події, які відбулися задовго до народження респондента. Так, у с. Вирішальне довідалися, що в городі (поблизу дому) нашої оповідачки, яка народилася в 1970-х роках, є поховання. Вона стверджує, що це могили людей, які померли від голоду 1933 року. Старші мешканці села уточнили, що кількість померлих у цей час була мінімальною з огляду на наявність тут заготівельних пунктів. Очевидно, це збережені могили давньої традиції поховань на городах, поширеної на цих теренах. Припускаємо, що реабілітація пам'яті про жертв Голодомору в наш час спричинила таку трансформацію уявлень: відомості з різних історичних епох наклалися одна на одну, змінивши тлумачення подій. Цікавою видається також розповідь респондента 1952 року народження із с. Яхники про те, як 1921 року в село приїздили люди з Поволжя на верблюдах, котрі міняли речі на зерно. Про це респондентові розповідала бабуся; так у родині з'явилася скриня з написами арабською мовою. За історичними джерелами, під час голоду на Поволжі в Україну прибуло більше півмільйона людей, а верблюдів у цьому регіоні розводили як домашніх тварин до 1960-х років.

Історична пам'ять про події ХХ ст. в мешканців обстежених сіл Лохвицького району має кілька особливостей.

Репресії з боку радянської влади спонукали більшість нащадків козацьких родів зберігати в таємниці походження, минуле своїх предків та пов'язані з ними сімейні реліквії. Нам вдалося знайти деякі з таких документів у родинному архіві Володимира Петровича Кривошеї (с. Риги) та почути усне свідчення Ганни Никифорівни Коломієць (с. Безсали) про те, що її дідусь був прасолом, і в нього все забрали. Свідчення про експропріацію майна в заможних селян під час колективізації зафіксовано й у селах Свиридівка, Риги та в Лохвиці. Нащадки розкуркулених здебільшого лише констатували факт розкуркулення, уникаючи оцінок представників тодішньої влади.

Пам'ять про Голодомор збережена слабо. Часто вона витіснена з індивідуальної пам'яті спогадами про Другу світову війну. За свідченнями респондентів, обстежені села пережили 1932–1933 роки по-різному. Так, десь згадували про багатьох померлих, а десь, як-от у с. Вирішальне, нас запевнили, що від голоду ніхто не помер, оскільки в селі були заготівельні пункти. Часто зазначали, що від голоду рятувала корова, а головною асоціацією з голодом 1933-го є голод 1947 року.

Пам'ять про Другу світову війну представлена сюжетами про добрих німців, які підгодували місцеву дітвору і, як правило, нікого не розстрілювали з мирних мешканців; про переховування в погребках від можливих бомбардувань; про остарбайтерів, які майже всі повернулися з примусових робіт з Німеччини. Респонденти добре пам'ятають, хто з їхніх родичів загинув на війні й обов'язково згадують про обеліски з іменами загиблих. Такі меморіальні споруди збереглися в кожному селі, яке ми відвідали. Люди середнього віку, працівники осві-

ти, учні розповідали також про щорічні святкування Дев'ятого травня. Партизанів згадували рідко. Нам про них розповіли тільки в Яхниках, де у шкільному музеї є стенд, присвячений розстріляному партизанові із цього села – Івану Ногіну. Збереженню пам'яті про нього сприяє також названа вулиця села його іменем.

У селах, де збереглися колишні панські маєтки, побутують історичні наративи про доброго поміщика чи поміщицю (села Яхники, Свиридівка, Лучка).

Життя села в сучасний історичний період респонденти представляють по-різному, залежно від демографічної ситуації. У великих селах, де функціонує школа і є молодь, говорять про святкування днів села, які почали відзначати у 2000-х роках, а в селах, де дітей і молоді залишається щоразу менше, нарікають на вимирання сіл, з гіркотою згадуючи, як ще зовсім недавно вони були велелюдними. Більшість опитаних найкращим періодом власного життя вважають «брежнєвський час».

У більшості сіл за радянської доби церкви знищували або переобладнували під спортивні школи, будинки культури, зерносховища. Деякі з них відновлено в 1990-ті роки. У с. Яхники в такій, відновленій, церкві ми побачили залишки старовинного іконопису, що проступає крізь шар нанесеної раніше фарби. Населення району здебільшого нерелігійне. На питання «Чи вірите ви в Бога?» відповідають: «Та є якась сила». Здебільшого опитані не знають текстів молитов, відвідують церкву лише на великі свята чи для освячення води та пасок. Ті респонденти, які позиціонують себе як віруючі, не вірять у потойбічне життя та кінець світу. Поширені уявлення про нечисту силу, домовиків, відьом. У відьомстві підозрюють багатьох сучасниць. Майже в кожному із сіл респонденти підтверджували наявність у ньому відьми. Зафіксовано розповіді про жінку-відьму, яка виходила або виходить на вулицю саме в той час, коли череда повертається з поля, і поглядом «зурочує» корів (села Харківці, Яхники, Безсали й м. Лохвиця). Поширеним в обстежених селах було уявлення про хвороби дітей від «уроків», які потрібно було «зняти». Ритуал виконував хтось із членів родини. Зурочену дитину ставили до одвірка і на рівні її зросту просвердлювали в ньому дірку, в яку вкладали пасмо зрізаного волосся і забивали отвір кілочком з осики, що стояла на воротах на Зелені свята (села Риги, Харківці).

Сучасні окультно-езотеричні практики також представлені в побуті населення району. Багато респондентів згадували «екстрасенса» Григорія Ковбаска (уродженець с. Яхники), до якого у випадку проблем зі здоров'ям зверталися не лише мешканці району, а й приїзджі з інших областей. У Лохвиці веде прийом нумеролог-астролог, цілительством займається колишня продавчиня, яка, за її словами, «відкрила у собі дар».

У районі серед обрядів календарного циклу найбільш збереженими виявилися різдвяно-новорічні обряди. У всіх обстежених нами селах збереглися звичаї носити вечерю хрещеним батькам у Свят-вечір, засівати зерном на Новий рік за старим стилем. Тепер ходять колядувати лише діти, які виконують коротенькі поколяді («дайте, тітко, п'ятака»). За спогадами старожилів, традиція колективних обходів дворів дорослою молоддю (колядування, щедрування, маланкування) почала занепадати з кінця 1960-х років. Тоді ж зник і звичай «проводжати святки», що побутував і в Лохвиці. У с. Харківці ми записали оригінальний варіант колядки про створення світу від Галини Якимівни Туєвої (1933 р. н.). Респонденти згадували, що в радянський час учнів карали за участь в обрядах: на Новий рік хлопців примушували вивертати кишені одягу, аби пересвідчитися, чи немає там зерна для засівання, а на Великдень перевіряли, чи не залишилося на руках слідів фарби від крашанок. У селах району довгий час зберігався звичай прив'язування колодки неодруженому парубку під час Масниці. Подекуди (у с. Токарі) проводять сучасне свято Масниці зі спалюванням опудала, що не має зв'язку з місцевими традиціями, а є рудиментом радянської клубної культури. Весняні обряди

постового періоду, внаслідок закриття церков й активної атеїзації населення, зникли з побуту. Опитані старожили згадували, що на Середохрестя пекли хрести, які брали із собою в поле, а на Благовіщення існувала заборона на роботу. Великодні звичаї в основному пов'язані з приготуванням паски, крашанок, інших святкових страв та їх освяченням. У більшості сіл існує традиція згодувати корові частину освяченої паски чи шишки з неї. Троїцькі обряди не вирізняються особливою варіативністю: повсюди прикрашали оселю гілками дерев, долівку посипали пахучими травами. Після свят зілля кидали на гніздо курям. У Лохвиці, на одному з кутків, встановлювали на вигоні віху, біля якої відбувалися масові гуляння, що закінчувалися колективною трапезою. Купало – одне зі свят, легалізованих радянською владою, яке і досі проводять в окремих селах за колишніми сценаріями – з русалками і водяниками. Люди старшого віку згадували, що вінки, які дівчата плели на свято, кидали на огірки, аби останні добре в'язалися. У кожному з обстежених сіл відзначали храмові свята, незалежно від наявності в ньому церкви.

Обрядовість родинного циклу найбільш виразно представлена у весільних і поховальних обрядах. З народженням дитини пов'язані уявлення про різні засоби її захисту від хвороб. Незважаючи на відсутність храмів, у більшості обстежених сіл хрещення дитини (як раніше, так і тепер) є обов'язковим для її батьків – його вважають одним з оберегів. Коли дитині виповнювався рік, запрошували кумів на пострижини.

У довколишніх селах Лохвиці ми записали розповіді про самобутні місцеві весільні традиції. Передвесільні звичаї склалися зі сватання й оглядин. Напередодні весілля молода мала прикрасити хату свекрухи своїми рушниками. Перед воротами молодої з молодого брали «ворітне» і лише тоді пропускали весільний поїзд у двір. Особливістю місцевого весілля є збереження в ньому окремих архаїчних елементів (відбивання межі), що згодом трансформувалися у сміхові явища оригінальної лексики та атрибутики. Придане молодої тут називали «худоба», гільце – «меч», а весільний ціпок молодого – «кінь». Напередодні весілля, у п'ятницю, дівчата збиралися до нареченої для оздоблення гільця. Водночас виготовляли «коня», які прикрашали різнокольоровим папером (у деяких селах, наприклад, Лука, тільки для старшої дружки). Під час весілля, у неділю, коли весільний поїзд від молодої прибував до хати молодого, свій ціпок перед входом у дім, у якому їй тепер доведеться жити, наречена перекидала через хату. За традицією с. Білогорілка старша дружка розламувала свій ціпок на чотири частини, і вже тоді молода їх кидала на чотири боки (обов'язково одну – через хату). Гості намагалися зловити різні частини ціпка, проте особливих прикмет не було для тих, кому вдавалося це зробити. У селі вважали «на добро», якщо ціпок «зачепиться» і певний час буде лежати на даху хати молодого.

У с. Лука також була поширена ця традиція. Залишилися в жителів навіть фото з молодою і дружками, одна з яких тримає такий оздоблений ціпок. Про подібний звичай розповідали і в с. Безсали. Зокрема, Ганна Никифорівна Коломієць розповіла, що на своєму весіллі вона вправно перекинула ціпок через хату, що в цьому селі вважали гарною прикметою. У с. Безсали ціпок не розламували, а кидали цілим. Знахідкою експедиції є свідчення про те, що весільне гільце, яке тут називали «меч», уважали за людину, коли з'ясовувалося, що в поїзді молодого парне число учасників. Мала бути непарна кількість, аби молода, по яку їхали, була до пари (с. Гамаліївка). Якщо виявлялося, що кількість учасників з молодою – непарна, то гільце викидали.

Цикл традиційної поховально-поминальної обрядовості українців є важливою складовою їхнього життєвого простору. Брак польового матеріалу з Лохвиччини внеможливіював розуміння цілісної картини звичаїв та обрядів поховального циклу та поминальних ритуалів. Окремі польові напрацювання були здійснені лише наприкінці 1980-х років (с. Білогорілка)

і стосуватися їжі в поминальному календарі лохвиччан. Відтак одним із завдань експедиції було зібрати етнографічний матеріал для заповнення прогалін у цій ділянці духовної спадщини. Зібраний польовий матеріал засвідчує добре збережений традиційний поховально-поминальний комплекс. Значною інформативністю характеризуються передпоховальні звичаї та обряди: прикмети на смерть (певне тлумачення поведінки тварин (села Білогорілка, Ісківці, Вирішальне); сни-прикмети («тапочок порвався» (с. Яхники), «нову хату буде» (с. Вирішальне), гукає за собою хтось із померлих родичів (села Яхники, Ісківці)), підготовка смертного вбрання («вузол», «сховане»); нічне перебуванням біля померлого з гарячою вечерєю (села Часниківка, нижня Будаківка, Ісківці), з уточненням, що парою від гарячої страви харчується душа небіжчика (с. Ісківці). Поширеними в обстежених селах є оповіді про застосування традиційних способів полегшення передсмертної агонії певної категорії людей («та, що лічила корови», «ведьма») через пробивання дірки у стелі. Сталим (притаманним усім регіонам України) на Лохвиччині є комплекс заборон та пересторог, пов'язаний з небіжчиком (заборона щось садити, сіяти, бо «завмре», консервувати, бо «огірки будуть порожні»); з окремими поховальними атрибутами – з путами («ленти», «ленточки», «мотузки») та водою, якою обмивали тіло (словосполучення «мертва вода» не вживають, в основному – «вода», «вода з покійника» (села Ісківці, Нижня Будаківка, Вирішальне); з поховальною процесією (обов'язково потрібно зняти білизну, розвішану для просушування, коли вулицею рухається процесія; матері спеціально перебігають дорогу похорону, якщо в них хворіють діти, аби «відрізало хворобу» – с. Вирішальне). В останні роки за обмивання та обрядання покійника родичі віддають грошима, хоча, за словами респондентів, у попередні десятиліття давали за таку роботу хусточку та/чи відріз тканини. В останні роки похорон в обстежених селах відбувається, як правило, на другий день після смерті з обов'язковим вранішнім «умиванням». Поховальний обряд зазнав трансформацій у бік спрощення, зберігаючи традиційну структуру. Поховальна процесія по дорозі на кладовище може зупинятися кілька разів (на перехрестях, біля місця роботи, біля школи (якщо ховають молоду людину, не обов'язково неодружену, як наприклад, молодого воїна, який загинув у зоні АТО-ООС)). У с. Ісківці один з респондентів вказав, що труну несуть жінки, у решті сіл такої інформації не зафіксовано. Усі учасники похоронної процесії отримують «подарунки» – хустки, носовички або рушники (родичі померлого пов'язують таким учасникам на руку), або учасники процесії беруть їх самі (як наприклад, з віка – 4 або 6, з огляду на те, скільки людей його несе). На віко, на «крижмо» (відріз тканини), кладуть загорнуту в хустку хлібину, яку раніше ламали і роздавали на кладовищі, «щоб ноги не боліли» (села Ісківці, Часниківка), хоча ця обрядодія поступово зникає, за поясненнями респондентів, з огляду на гігієнічні заходи безпеки. Зникла і традиція відокремленого поховання самогубців. Наразі їх ховають у спільних рядах. В обстежених селах Лохвиччини до сьогодні побутують уявлення про магічний зв'язок вішалників і утоплеників з атмосферними явищами, зокрема з посухою: «о, вішалник, значить, сорок днів дощу не буде» (с. Ісківці). Поливали могили вішалників і посушливого літа 2020 року (наприклад, у с. Нижня Будаківка). Опускають труну в могилу переважно на рушниках, але можуть і на «віжках». Хрест встановлюють у головах, однак в окремих селах, навіть на одному кладовищі, ми спостерігали хрести як у головах, так і в ногах. На хрест і ворота кладовища вішають хустку або рушник, залежно від статі мерця. На поминальний обід традиційно готують коливо/канун/кутю. В одних селах – це відварений підсолоджений рис, в інших – покришене підсоложене бісквітне печиво. З гарячих страв обов'язковим є борщ або капуста, остання страва – кисіль («випихайло») – зазвичай з ягід або сушини. Щодо поминального обіду існує стійка заборона на вживання молочних страв. Поминки відбуваються також на 3-й («снідати несуть»), 9-й (здебільшого несуть у церкву панахиду), 40-й дні («сороковини», влаштовують



Катерина Кривошея, 1927 р. н. с. Риги. З родинного архіву В. Кривошеї

Наречена та старша дружка з весільним ціпком («конем»). с. Токарі. 1980-ті рр. З родинного архіву М. Черненка



Заготівля капусти для робітників Харкова. с. Риги. 1933 р. Світлина з експозиції Лохвицького краєзнавчого музею ім. Г. Сковороди



Учасники експедиції зі співочим гуртом «Рідні наспіви». с. Часниківка. Світлина С. Фролова

Жіночий одяг з
етнографічної колекції
Будинку культури.
с. Токарі. Світлина
С. Фролова



Вишитий килим
роботи Антоніни
Максимейко
з інтер'єру хати.
с. Токарі.
Світлина С. Фролова

З інтер'єру садиби
гончарів Чумарних.
с. Сенча. Світлина
Л. Яковенко

З інтер'єру
садиби гончарів
Чумарних.
с. Сенча.
Світлина
Л. Яковенко

З інтер'єру хати.
с. Вирішальне.
Світлина О. Таран



Свято-Миколаївська церква.
с. Нижня Будаківка.
Світлина О. Таран



Колишня земська
школа Сластіона.
с. Білогорілка.
Світлина О. Таран



Погріб. с. Білогорілка.
Світлина О. Таран



Хлів та літня кухня.
с. Білогорілка. Світлина О. Таран

поминальний обід), іноді – півроку (с. Ісківці), рік («роковини»). У с. Вирішальне наголошували, що поминати душу потрібно печеним тістом – пирогами, хлібом. Загальні календарні поминання відбуваються на Проводи («Провідний понеділок», «Гробки»), Вознесіння, Троїцьку суботу. У с. Нижня Будаківка 89-літня респондентка згадала, що за її дитинства на Провідний понеділок катали яйця по могилках. З «батьківських субот» впевнено називають лише Дмитрову, апелюючи до священника, який «...нагадає, коли треба». Зібраний польовий матеріал свідчить про збереження в поховально-поминальній обрядовості основних складових цього комплексу – передпоховальних, похоронних і поминальних обрядів.

Упродовж експедиції записані й регіональні зразки пісенного фольклору: календарні, весільні, заробітчанські, соціально-побутові пісні, балади, танцювальна музика, міський фольклор. Збереженню пісенної традиції на Лохвиччині сприяє діяльність аматорських гуртів при сільських клубах. До таких співочих колективів входять жінки, зрідка – чоловіки, середнього й старшого віку, які ходять на репетиції, виступають на сільських і районних святах. Так, у с. Часниківка любов до української пісні живе серед учасників співочого гурту «Рідні наспіви». Колектив утворився 2012 року. У його репертуарі й автентичні пісенні твори, і відомі пісні Лохвиччини, і пісні, знані в усій Україні. Ось короткий перелік їхньої пісенної лірики: «Пливе чорна хмара», «Гора за горою», «Ой там за гаєм», «Ой ти вишенька», «Понад ярмом та пшениченька», «Айстри», «Летіла зозуля», «Скажи, чому не цвіте первомай», «Брати», «Коли ти в армію ідеш». У с. Ісківці ми познайомилися з учасницями «Вербиченьки», у с. Лука – «Лучанських барв», у с. Піски існує два гурти – «Молодиці» й «Тещі і свекрухи». Гурти сіл Свиридівка і Хитці мають однакову назву – «Надвечір'я». У с. Гамаліївка учасниці співають у колективі «Сузір'я», який складається з двох груп – молодшої і старшої. Такі ж групи є в колективі «Мальви» в с. Токарі. У с. Лучки діє гурт «Калина».

Мабуть, найціннішими у співочій традиції Лохвиччини є неповторні автентичні весільні пісні, а також локальна манера виконання, у якій збереглися перший і другий голоси, «тягло», «баси», «підголошування». Весільний обряд зберігся досить добре, оповідачі пам'ятають і дотепер відтворюють основні частини весільного обряду, мають відеозаписи весіль за останні десять років, охоче демонструють весільні фото.

Під час експедиції записано майже 50 годин аудіозаписів, 30 відео, зібрано біля тисячі світлин. Діяльність науковців, публікація щоденника експедиції в соціальних мережах, зокрема на сторінці «Фейсбук» ГО «Моя провінція» та ІМФЕ НАНУ, викликали широкий інтерес у жителів району та за його межами. Перед початком роботи експедиції та після її закінчення відбулися прес-конференції, розлогий матеріал про її результати надруковано в районній газеті «Зоря» (журналіст Ліна Яковенко). Наступний етап у роботі науковців – видання книги, присвяченої історико-етнографічному образу Лохвиччини. Учасники експедиції висловлюють щиру вдячність усім, хто долучився до її організації та допомоги. Низький уклін підприємцям, які взяли на себе фінансове забезпечення експедиції, а саме: молодим освіченим людям, зацікавленим у збереженні культури, історичної пам'яті рідного краю, – Григорію Шамрицькому, Інні Зрібняк, Галині Мельник, Юрію Усу, краєзнавцю Івану Дудіку.

Примітки

¹ У с. Білогорілка у другій половині ХХ ст. створювала живописні полотна художниця-аматорка Галина Порфирівна Шептун (1933/34 – 1990[?]). Її роботи є у хатах Катерини Іванівни Кононенко і Варвари Михайлівни Гресь.

² Докладніше про це див.: Ассман А. Длинная тень прошлого: мемориальная культура и историческая политика / пер. с нем. Бориса Хлебникова. Москва : Новое литературное обозрение, 2014. 328 с.